

LICE I NALIČJE GLOBALIZACIJE KAO NAUČNO-TEHNOLOŠKOG PROCESA I GLOBALIZMA KAO PARADIGME NOVOG SVETSKOG PORETKA

Goran Budžak
Institut za političke studije, Beograd

U tekstu se razmatraju karakteristike globalizacije kao naučno-tehnološkog procesa i globalizma kao paradigme novog svetskog poretka. Pri ovom proučavanju polazi se od njihove istorijske geneze od antičkih vremena, preko srednjovekovnog razvoja do savremenih oblika manifestovanja u globalnim razmerama. Primenom kvalitativne analize utvrđeno je višestruko negativno dejstvo globalizma, kao modela neoliberalnog imperijalizma, na suverenost nacionalnih država i njihovu finansijsku i ekonomsku nezavisnost. Transnacionalne korporacije su tokom 20. veka postale glavni ekonomski i finansijski subjekti na globalnom nivou, koji diktiraju pravila funkcionisanja u savremenim međunarodnim, ekonomskim i finansijskim institucijama i međudržavnim odnosima i na taj način neposredno utiču na slabljenje značaja i uloge nacionalnih država ekonomija.

Ključne reči: *globalizacija, naučno-tehnološki proces, globalizam, novi svetski poredak, modernizacija, transnacionalne korporacije, nacionalne države, nacionalne ekonomije, desuverenizacija*

Uvod

Nema sumnje da je savremena globalizacija sveobuhvatan, kompleksan, dugoročan i planiran naučno-tehnološki proces u kojem učestvuje veliki broj različitih i ne samo ekonomskih subjekata. U društvenoj naučnoj teoriji, pogotovo politikologiji, često se još uvek ne pravi prava i dovoljna razlika između trenda globalizacije i tendencija globalizma. Globalizacija se kao istorijsko zakonomeran proces ekonomskog, finansijskog, informatičkog i tehnološkog povezivanja ljudi i država zloupotrebljava za propagiranje i nametanje doktrine i ideologije globalizma.

Za razliku od globalizma, globalizacija je pozitivan društveni proces koji vodi zbližavanju ljudi i naroda, generalno boljem životu i prosperitetnijem društvu, dok je globalizam, smatra Vladislav Jovanović,¹ u stvari samo drugo ime za novu destruktivnu svetsku stvarnost, za novi totalitarizam i hegemonizam. Jer, tendencije globalizma ne vode samo u pitanje mnoga osnovna prava i slobode čoveka, već i osnovna prava dr-

¹ Vladislav Jovanović, *Diplomatija i šah – Ni konfrontacija ni kapitulacija*, JP Službeni glasnik, Beograd, 2011.

žava članica OUN, posebno principe suvereniteta i nezavisnosti i to ne samo politički, već najčešće i fizički.

Po logici stvari i univerzalnosti ciljeva, isto tako, zaključuje Vladislav Jovanović, da bi pravo i novi svetski poredak morali da budu sinonimi, a oni u njihovoj stvarnoj suštini ne samo da nisu u priželjkivanoj harmoniji već se nalaze u suštinskom moralnom i filozofskom suprotstavljanju i sukobu.²

Ukoliko posmatramo svet u celini, ima mnogo znakova koji ukazuju na to da se razlike između bogatih i siromašnih zemalja i ljudi stalno povećavaju. Zato postoji i stalno se širi sve veći protest kod naučnog i političkog javnog mnjenja zbog same upotrebe termina globalizacija, jer se njime pod plaštom modernizacije prikrivaju međunarodni eksploatatorski odnosi.

Modernizacija i globalizacija

U svojim osnovnim aspektima teorija globalizacije nadovezuje se na teoriju modernizacije, koja je nastala posle Drugog svetskog rata uporedo sa dekolonizacijom bivših kolonija. Opasnost od prodora komunizma u novonastalim okolnostima u zemljama trećeg sveta trebalo je otkloniti tako što je tek dekolonizirane zemlje trebalo usmeriti da krenu modernizacijskim putem, tj. putem kojim su odavno krenule zemlje na Zapadu, posebno SAD kao najuspešniji model razvoja. Raspad kolonijalnih imperija u Africi, Aziji i Južnoj Americi tada je, bez sumnje, izazvao intenzivna traganja za novim i adekvatnim društvenim, ekonomskim i političkim rešenjima, što je uporedo uticalo da na svetskoj političkoj sceni otpočne borba za uticaj i prevlast nad zemljama trećeg sveta.

Postoje mnogobrojne i različite definicije modernizacije, koje su se menjale i razvijale tokom vremena. U početku modernizacija se, uglavnom, shvata kao evolutivni proces transformacije tradicionalnih agrarnih u moderna industrijska društva. Po ovoj klasičnoj teoriji modernizacije postoji samo jedan put razvoja, koji se odvija u više etapa, a mehanizam promena se dešava putem strukturalno-funkcionalne diferencijacije koja se zasniva na tehnološko-industrijskom razvoju.

Vremenom teorija modernizacije, uglavnom, postaje sinonim za vesternizaciju ili amerikanizaciju društva, tj. prevashodno označava one društvene procese koji se vremenski i prostorno odnose na SAD i druge zapadne zemlje.

Globalizacija ni do danas u naučnoj i društvenoj teoriji nije dobila jedinstveno opšte-prihvaćeno značenje i kada od 80-ih godina XX veka doživljava renesansu, ona se *de facto* nadovezuje na teoriju modernizacije.

Danas je globalizacijska invazija uzela maha u toj meri da se smatra da je postala takva neminovnost, čijoj agresiji je neophodno da se sklanjaju sa puta svi državni i međunarodni subjekti. Tako narodi i nacionalne države više ne treba da traže legitimitet na tradicionalnim demokratskim izvorima, već u međunarodnim centrima nove ekonomske i političke moći. U kojoj meri je ovaj trend informativno-propagandno ojačan pokazuju i reči Sergeja Kara-Murze „da vera u mističnu snagu protivnika parališe volju za otporom”.³

² Ibid.

³ Sergej Kara-Murza, *Manipulacija svešču*, knj. 1, Prevodilačka radionica Rosić, „Nikola Pašić”, Beograd, 2008, str. 12.

Globalizacija ne doprinosi razvoju slabijih ekonomija, već stalnom uvećanju razlike između bogatih i siromašnih. Zbog toga u savremenim naučnim i društvenim krugovima postoje veliki otpori korišćenju termina globalizacija, jer on prikriva suštinu međunarodne ekonomske eksploatacije. Danas u svetu postoje mnogi regioni i cele države, koje nemaju nikakve šanse da se u dogledno vreme izvuku iz finansijske krize.⁴ Siromaštvo i socijalno propadanje imaju za posledicu potpunu političku marginalizaciju i kulturnu dekadenciju. Kako uopšte može biti uistinu slobodnih ljudi u apsolutnom siromaštvu i u propljenoj neokolonijalnoj državi.⁵

Transnacionalne korporacije kao subjekti globalizacije

U globalizacijskim procesima je veoma brzo prevladao globalizam, a neoliberalni koncept globalizacije odneo je prevagu nad emancipatorskim.⁶ Transnacionalne korporacije (TNK) kao ekonomski geopolitički subjekat su nezaobilazne u najznačajnijim svetskim dešavanjima XXI veka. To je i legalizovano 2000. godine kada je objavljen „Globalni sporazum Ujedinjenih nacija” (UN), koji je potpisao tadašnji generalni sekretar UN Kofi Anan, a kojim je priznato pravo transnacionalnim korporacijama da se bave (geo)politikom. „Moć transnacionalnih korporacija je okončala industrijsku fazu”.⁷

Kolika je i danas koncentracija finansijske moći transnacionalnih korporacija na Zapadu i svetu uopšte, govori i opservacija Zorana Miloševića: „Prema rezultatima istraživanja Švajcarskog federalnog tehnološkog univerziteta 90% korporacijskog dohotka globalne ekonomije kroz različite forme slije se u samo 300 transnacionalnih korporacija pri čemu 60% dohotka otpada na finansijske korporacije”.⁸

Globalizacija je prevashodno ekonomski proces, a tek onda kulturni, politički, informativni i dr. Pojam nacionalna ekonomija se obesmišljava, tj. gubi smisao u svetu transnacionalnih korporacija, s obzirom na to da je sve manje povezana sa državom – nacijom, kao i potrebama njenih građana. Transnacionalne korporacije, inače, što je i za očekivati, razmeštaju svoju robu i plasiraju njihove proizvode uvek tamo gde je za njih najprofitabilnije; tu nema nikakve tolerancije i milosti.

Momir Bulatović u svojoj knjizi *Ekonomija i demokratija* ilustruje monopol kompanija na svetskom tržištu na osnovu pisanja časopisa *Ekonomist* i kaže: „Časopis *Ekonomist* objavio je da pet preduzeća upravlja sa više od 50% svetskog tržišta u sledećim industrijama: industriji trajnih potrošnih dobara, automobilskoj, elektroenergetskoj, elektronskoj i industriji čelika. Po istom izvoru pet firmi kontroliše preko 40% globalnog tržišta nafte, personalnih računara i medija”.⁹

⁴ Aleksandar Sergejevič Panarin, *Savremeni rat kao borba bogatih protiv siromašnih*, Nova Evropa, Evro Giunti, Beograd, 2007, str. 24-25.

⁵ Aleksandar Zinovjev, *Zapad: fenomen zapadnjaštva*, Naš dom, Beograd, 2002, str. 83.

⁶ Anastasija Vladimirovna Mitrofanova, „Krizna nacionalne države u epohi globalizacije”, Nacionalni interes, 1/2012, Institut za političke studije, Beograd, 2012, str. 20-21.

⁷ Zoran Milošević, „Transnacionalne korporacije i država”, u zborniku radova Zoran Milošević, Živojin Đurić (priređili), *(Dez)integracija država i identitet*, Institut za političke studije, Beograd, 2014, str. 101.

⁸ Zoran Milošević, nav. delo, str. 106.

⁹ Momir Bulatović, *Ekonomija i demokratija*, Jumedica Mont, Podgorica, 2011, str. 40.

Neoliberalizam i neokolonijalizam kao modeli globalizacije

Pošto transnacionalne korporacije poseduju izuzetno veliku ekonomsku i finansijsku moć one ne nastoje samo da je i dalje uvećaju, već nastoje da je i pretvore u političku i pravnu moć, da utiču na donošenje zakona koji obezbeđuju najpovoljnije uslove za njihovo poslovanje. Uzgred, o moći ovih transnacionalnih centara u svetu, podsetimo se, veoma ilustrativno govori i činjenica iz nedavne prošlosti, krajem XX veka, kada je u procesima tranzicije neoliberalizam odneo prevagu u odnosu na sve druge projekte političko-ekonomskog razvoja.

Na ovaj način trijumf neoliberalne strategije s tragičnom neokolonijalnom konotacijom proširio je zonu svog uticaja iz Latinske Amerike na srednju i istočnu Evropu. Posle ovako velikih društvenih preokreta sve stereotipne priče o demokratiji, ljudskim pravima i pravnoj državi postaju bar sekundarne i gube na značaju. Novi neokolonijalni hegemonizam i neokolonijalno osvajanje ne može se zaklanjati iza fasade moderne i njenih podanika.

U savremenom društvu na Zapadu, u svetu globalizma, novac je postao merilo vrednosti čoveka, države, svih aktivnosti u društvu, on je postao „univerzalno sredstvo, ne samo merjenja ljudskih aktivnosti, već i upravljanja tim istim aktivnostima kako u ekonomiji tako i u drugim sferama društvenog života”.¹⁰ Novac dobija toliko na značaju da ga poredi sa ulogom krvotoka i nervnog sistema u ljudskom organizmu.

Sve je raširenije mišljenje da je neoliberalni model globalizacije, kao oblik organizacije ekonomije i celog društva, ispoljio mnogobrojna ograničenja i da se danas nalazi u finansijskoj krizi globalnog kapitalizma.¹¹

Zbog toga se i vrh brega globalizacije, tj. američka ekonomija, nalazi na staklenim nogama, s obzirom na to da je očigledna koncentracija glavnih aktera na finansijskom tržištu, što ima za rezultat da američka ekonomija postaje sve više ekonomija krize. „U američkoj spoljnoj politici je sve manje diplomatije, a sve više korišćenja sile što govori o nesigurnostima i protivrečnostima koje iznutra izjedaju ovaj sistem”.¹²

Globalizacija sigurno dominantno utiče na sudbinu savremenog sveta, ali je zato veliki broj naučnika u svetu i u Srbiji koji ukazuju na raskorak teorije i ideologije globalizacije, na prevladavanje globalističke u odnosu na emancipatorsku koncepciju i dimenziju globalizacije. Tako Zoran Vidojević, koji se poslednjih godina, inače, istakao svojim naučnim analizama o zalasku demokratije na Zapadu, govori o prožimanju i razlikovanju normativnog i konkretnoistorijskog karaktera globalizacije. Normativni sadržaj globalizacije on tumači kao proces svestranog povezivanja i uspostavljanja ravnopravne i pluralističke zajednice slobodnih pojedinaca, naroda i zemalja u svetu bez tlačenja, bede i nasilja. Međutim, postoji i slika suprotna navedenoj, prava slika globalizacije u svetu. Po Vidojeviću to su procesi konfliktnog povezivanja, čiji konkretan sadržaj, oblike i ciljeve određuje strategija planetarizacije kapitala, interesi, uticaj i sila najmoćnijih korporacija i zemalja, prevashodno SAD.¹³

¹⁰ Aleksandar Zinovjev, nav. delo, str. 83.

¹¹ Miša Stojadinović, „Nacionalna država u kontekstu neoliberalizma i neoimperijalnog koncepta globalizacije”, u zborniku Zoran Milošević, Živojin Đurić (priredili), *(Dez)integracija država i identitet*, Institut za političke studije, Beograd, 2014.

¹² Miša Stojadinović, nav. delo, str. 38.

¹³ Zoran Vidojević, *Kuda vodi globalizacija*, „Filip Višnjić”, Beograd, 2005, str. 15.

Ukoliko analiziramo neoliberalni oblik kapitalizma danas u svetu, njegove osnovne elemente, način funkcionisanja i efekte njegovog delovanja, nužno zaključujemo da je reč o savremenom neoimperijalizmu i zbog toga je neutemeljen, u stvari potpuno besmislen, svaki pokušaj manipulacije i pokrivanja fasadom demokratije. Nije više u pitanju samo antidemokratsko kidisanje SAD na zemlje trećeg sveta, o čemu govori Noam Čomski,¹⁴ već plansko, sistematsko i intenzivno povećavanje agresije, čak na najbliže zapadne saradnike u Evropi.

Odavno se ova supersila, poznata po ogromnom broju vojnih intervencija posle Drugog svetskog rata, bavi svojim potencijalnim neprijateljima. Tako globalne interese SAD odavno više ne ugrožava Latinska Amerika, kako su to Ajzenhauer i Truman zaključili, kao ni zemlje Varšavskog pakta koji više ne postoji. Danas postoje samo Rusija, ODKB, Evroazijska unija i zemlje Šangajskog sporazuma i BRIKS-a, a na drugoj strani NATO, Evropska unija i ostali američki regionalni i lokalni saveznici. Isto tako, nagomilani socijalni i ekonomski problemi sve se manje mogu rešavati intervencionističkom politikom, teško je sačuvati i stare granice imperijalnog razgraničenja, a manevarski prostor se sužava i postaje sve konfliktiniji za ovakvo delovanje. Osim Latinske Amerike, polje bunta i socijalnog baruta širi se svetom, pa osim Rusije i NR Kina ne predstavlja više samo ekonomskog gorostasa već i zemlju koja ne prihvata nikakve međunarodne razgovore sa pozicije sile s bilo kim.

Geneza imperijalizma i globalizma

Istorija sveta je i do sada bila istorija različitih imperija. One su postojale u Starom, Srednjem i Novom veku i sve su imale period prosperiteta, razdoblje stabilizacije i fazu propadanja. Posebno je značajno ukazati da koreni savremenog globalizma dosežu u daleku prošlost još u antičko doba kada je formirana helenistička imperija Aleksandra Makedonskog, a zatim Rimsko i Vizantijsko carstvo, Sveto rimsko carstvo, Špansko kolonijalno carstvo, Habzburška monarhija, Otomanska imperija, Britanski komonvel, Francuska zajednica naroda, Rusko carstvo i, konačno, savremeni američki neoimperijalizam.

Među njima postoje značajne razlike kada je reč o istorijskim i društvenim okolnostima u kojima su nastajale, periodu imperijalne dominacije i hegemonije, tehnološkom nivou i raznovrsnosti sredstava koja su koristili za ostvarivanje svojih imperijalnih ciljeva, ali, pored svega, vrednosti koje su zagovarale i nametale imaju nešto duboko i suštinski zajedničko i destruktivno. Kada je reč o strateškim planovima i ciljevima zajednička im je težnja ka ekspanziji i osvajanju, kao i strast za što dužim periodom dominacije. Kada govorimo o metodama i sredstvima za ostvarivanje imperijalnih interesa, kao da se tu ništa nije promenilo – radi se o primeni najsirovijih sredstava sile, pljačke i ubijanja. Vekovima su uništavana deca, žene, ljudi, narodi, države, regioni, kontinenti, cele civilizacije, planeta Zemlja, sam život. Na personalnom planu sve ove imperije imale su svoje gospodare – vođe.

¹⁴ Noam Čomski, *Godina 501 – konkvista se nastavlja*, Svetovi, Novi Sad, 1998, str. 44.

Globalizam i desuverenizacija nacionalnih država i nacionalnih ekonomija

Novim svetskim finansijskim oligarhijama smetaju barijere kao što su nacije i nacionalne države, zato što njima smetaju sve prepreke koje stoje na putu transnacionalnih korporacija. Procesi desuverenizacije savremenih država nisu pravolinijski ni simplifikovani i ostvaruju se putem različitih modela i metoda i širenjem i sužavanjem državnih prostora. Nezavisno od toga da li se radi o dezintegraciji ili integraciji, razaranju države iznutra ili spolja, ili samo o njenom političkom, pravnom ili ekonomskom razaranju, uvek je u pitanju glavni atribut svake, a ne samo nacionalne države, njena suverenost.

Globalizacija, posebno globalizam, vodi podriivanju suvereniteta države, koji proističe iz suvereniteta naroda, samo što se danas odluke koje se tiču života naroda i stanovništva države sve manje donose na izborima i njih ne donose izabrani predstavnici već se političke odluke donose spolja; donose ih otuđeni centri finansijske i političke moći.

Globalizacija je prevashodno ekonomski proces, a tek onda politički, kulturni, itd., iz čega jasno proističe da su glavna meta globalističke ekspanzije nacionalne ekonomije. I sam pojam „nacionalna ekonomija” gubi svoj osnovni smisao i značenje, jer je tendencija da nacionalna ekonomija bude sve manje povezana sa državom – nacijom i osnovnim potrebama njenih građana. Glavni ekonomski subjekat postaju transnacionalne korporacije (TNK), kojima stoji na putu sve manje međunarodnih prepreka, koje razmeštaju njihovu proizvodnju i plasiraju njihove proizvode isključivo tamo gde je za njih najpogodnije i najprofitabilnije.

Međunarodna podela rada sve više poprima intenzivan karakter, što proizvodi duboku socijalnu i političku diferencijaciju. U ovim procesima veliki delovi društva, čak i cele nacije, ostaju na rubu ekonomskog razvoja i socijalnog beznađa bez ikakvih mogućnosti da se samostalno, tj. uz pomoć sopstvene države nekako izvuku iz nastale katastrofalne situacije, pogotovo ne u neko blisko vreme u budućnosti. Makroekonomska politika se fundira po volji i interesima centara moći na Zapadu. Potpuno je slobodno kretanje roba iz razvijenih zemalja u zemlje u razvoju, čime se guši sopstvena nacionalna proizvodnja i zemlje dovode u finansijsku prezaduženost i u neokolonijalno ropstvo.

Globalno uzevši, rascap između bogatih i siromašnih zemalja se rapidno uvećava, tako da se u dokumentima UN još od 90-ih godina pojavio termin „veoma nerazvijene zemlje”, što znači da u svetu postoje zemlje koje više ne treba uvršćavati čak ni među zemlje u razvoju, a čije stanovništvo živi ispod svakog praga predvidljivog siromaštva.¹⁵

Krajem prošlog veka kapitalistička privreda je postala dominantna, proces globalizacije je uzeo maha i nisu birana sredstva i metode da se nastavi ovaj proces ekspanzije kako bi se obezbedio dalji protok kapitala. Globalizacija menja karakter nacionalnih ekonomija, tako da se one transformišu od relativno zatvorenih sistema u podređene elemente neoliberalnog svetskog poretka. Ovakvi ekonomski tokovi nikako ne doprinose razvoju slabijih, pogotovo ne slobodnih nacionalnih ekonomija.

Globalizacija vodi ka pretvaranju država u „šahovska polja”, gde su 'polja' bogate i siromašne oblasti.¹⁶ U uslovima kada se bogati krajevi uglavnom opredeljuju za global-

¹⁵ Anastasija Vladimirovna Mitrofanova, nav. delo, str. 11–13.

¹⁶ Ibid, str. 12.

nu ekonomiju i nastoje da zaobiđu sopstvenu državu, nacionalna država se dezintegriše ili čak potpuno raspada kao ekonomska jedinica. Ovi procesi nemaju mnogo veze sa modernizacijom, jer je prava modernizacija bila jedino moguća dok je kao osnovni subjekt međunarodne ekonomije funkcionisala suverena nacionalna država. Nema sumnje da savremeni procesi globalizacije oduzimaju suverenost i nacionalnim državama i nacionalnim ekonomijama.

Zaključak

Jedino zastupnici i zagovornici neoliberalnog projekta na današnje stanje u svetskoj ekonomiji gledaju sa optimizmom, iako su odnosi objektivno takvi da oni koji su bogati i ekonomski razvijeni postaju još bogatiji, dok siromašni i zaostali regioni propadaju i bivaju zaboravljeni. Danas u svetu postoje čak celi regioni i nacionalne države, koji nemaju ni najmanje šanse da u bliskoj perspektivi privuku strane investicije i naprave radikalniji iskorak iz teške ekonomske situacije u kojoj se nalaze. Kao retka, eventualna alternativa izlaza iz globalističkog ćorsokaka pominje se objedinjavanje teritorijalno bliskih i relativno slično razvijenih suverenih država, ali ovaj proces sporo teče i nailazi na mnogobrojne blokade.

Ne predstavlja nikakvu utehu, pogotovo putokaz izlaska iz krize, činjenica da globalizacija i globalizam nisu uvek i potpuno pod kontrolom najmoćnijih finansijskih centara na Zapadu, već da se tamo u određenim okolnostima javljaju depresivni regioni, koji vremenom postaju mesta političke nestabilnosti.

Noam Čomski (*Noam Chomsky*), koji je godinama jedan od vodećih intelektualaca levičarske orijentacije u svetu, nije slučajno poručio političkom i javnom mnjenju Srbije: „Srbija treba da uči od Latinske Amerike i da se okrene svojoj istoriji”.¹⁷ Nemerljiva je i nezaustavljiva volja naroda koji živi na ovom kontinentu da prekine pljačku svojih država i da raščisti sa siromaštvom „koje ga prati kao neko davno prokletstvo”.¹⁸

Kolika je mera desuverenizacije jedne nacionalne države danas pokazuje i opažanje Momira Bulatovića da, mada je MMF potpuno obesmislio izborni proces i volju građana, još uvek nije dostavio i spisak zabranjenih pitanja, pitanja o kojima birači nemaju prava da odlučuju.¹⁹

Starim entitetima, kao što su nacionalna država, nacionalna ekonomija, nacionalna kultura, nacionalni identitet itd., u savremenim uslovima, u uslovima globalizacije, ne oduzimaju se samo atributi suverenosti, već oni gube i svoja izvorna i osnovna značenja i smisao. Tendencije prodora multinacionalnih kompanija danas u svetu uzele su u toj meri maha da nikakav pandan ni prepreku ne predstavljaju vlade pojedinih, pa čak ni najbogatijih i najmoćnijih država sveta. U savremenim procesima globalizacije oduzima se pravo svakoj nacionalnoj državi da unosi restrikcije i ograničenja na svom tržištu. Ukoliko bi ona po svojoj volji ipak pokušala to da radi, prekršila bi Vašingtonski konsenzus i posebne sporazume u okviru STO-a.

¹⁷ Noam Čomski, „Pečat”, br. 150, Beograd, 2011.

¹⁸ Momir Bulatović, nav. delo, str. 60.

¹⁹ Momir Bulatović, isto.

Literatura

[1] Брдар, М.: „Глобализација и десуверенизација – проблем регионализације Србије у актуелном геополитичком контексту“, *Социолошки преглед*, 1-2/2002, Институт друштвених наука, Београд, 2002.

[2] Bulatović, M.: *Ekonomija i demokratija – Držati glavu iznad, Jumedija Mont, d.o.o.*, Podgorica, 2011.

[3] Danilevski, N.: *Rusija i Evropa*, Službeni list SRJ, Beograd, 1994.

[4] Dučić, J.: *Verujem u boga i srpstvo*, „Dereta“, Beograd, 1999.

[5] Зиновјев, А.: *Запад – феномен западњаинства*, Наш дом, Београд, 2002.

[6] Јовановић, В.: *Дипломатија и шах – Ни конфронтација ни капитулација*, ЈП Службени гласник, Београд, 2011.

[7] Кара-Мурза, С.: *Манипулација свешћу*, књ. 1, Преводилачка радионица Росић, „Никола Пашић“, Београд, 2008.

[8] Марковић, Ј.: *Дипломатија и шах – Ни конфронтација ни капитулација*, Национални интерес, год. VIII, vol 13, No 1/2012, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 182-187.

[9] Милошевић, З.: *Будућност националне државе*, Народна и универзитетска библиотека Републике Српске, Бањалука, 2014.

[10] Милошевић, З., Ђурић, Ж.: (приредили), *(Дез)интеграција држава и идентитет – (Дез)интеграција држава и национални идентитет на почетку 21. века*, Институт за политичке студије, Београд, 2014.

[11] Митрофанова, В. А.: „Криза националне државе у епохи глобализације“, Национални интерес година VIII, vol. 13, No. 1/2012, Институт за политичке студије, Београд, 2012, стр. 9-28.

[12] Панарин, А. С.: *Савремени рат као борба богатих против сиромашних*, Нова Европа, Евро Гиунти, Београд, 2007.

[13] Пророковић, Д.: *Геополитика Србије – Положај и перспективе на почетку XXI века*, ЈП Службени гласник, Геополитика, Београд, 2012.

[14] Станковић, В.: „Начини десуверенизације савремених држава/нација – политички, правни, економски и друштвени приступи“, у Милошевић, З., Ђурић Ж.: *(Дез)интеграција држава и идентитет*, Институт за политичке студије, Београд, 2014. стр. 53-66.

[15] Chossudovsky, M.: *The Globalization of Poverty: Impacts of IMF and World Bank Reforms*, London: Zed Books, 1997.

[16] Čavoški, K.: *O neprijatelju*, Prosveta, Beograd, 1989.

[17] Чомски, Н.: „Печат“, бр. 150, Београд, 2011.